

פולחן המלכה מאת ד"ר יו. י. וילנר

סוף דצמבר, חג המולד, עצי אשוח ממלאים כל פינה בבתים, חלונות הראווה מקושטים בהדר רב ומשרדי הכרטיסים מוצפים בבקשות לראות את "מפצח האגוזים", הבאלט הקלאסי, לפי המוסיקה של צ'יקובסקי, שהועלה לראשונה על בימת תיאטרון "מרינסקי" בסנט פטרבורג ב-18 בדצמבר 1892, בדיוק שבוע לפני חג המולד של אותה שנה, ומאז כבש את העולם כולו.

מבין שלושת הבאלטים הגדולים של צ'יקובסקי - "אגם הברבורים", "היהיפהייה הנמה" ו"מפצח האגוזים" - האחרון הוא אולי המוצלח פחות והמעניין פחות מבחינה מוסיקלית ודרמטית. הסיפור אינו הדוק כמו בבאלטים האחרים וגם המוסיקה אינה כה דרמטית ומרגשת. אך בכל רחבי צפון אמריקה (משום מה לא באירופה), נוהר הקהל לראות את "מפצח האגוזים" מדי חופשת חג מולד. ההכנסות ממכירת הכרטיסים ל"מפצח האגוזים" מהוות יותר משליש ההכנסות של רוב להקות הבאלט בצפון אמריקה. הקהל פשוט מזהה את "מפצח האגוזים" כעוד אחד מסימני

מאת מיכאל אייזנשטדט

ההיכר של החג. וכפי שהכל שולחים מכתב לסנטה קלאוס ומחכים כי יבוא לבקר ולהביא מתנות, כך הם גם רוצים ליהנות מחלומה של הילדה קלרה ב"מפצח האגוזים".

העלילה של באלט זה, המבוססת על סיפור קצר מאת הסופר הגרמני בן המאה ה-19 א.ת.א. הופמן, פשוטה למדי. מסופר על קלרה הקטנה המתרגשת לקראת מסיבת חג

המולד בבית הוריה. אורחים רבים מגיעים וביניהם הדוד המוזר והמפחיד קמעה, דרוסלמאייר. הוא מביא לקלרה מתנה, מפצח אגוזים בדמות חייל, והילדה כמובן מאושרת. כשאחיה שובר את המתנה, פורצת קלרה בבכי. דרוסלמאייר מרגיע אותה וחובש את פצעו של המפצח והמסיבה מגיעה לסיומה. בתמונה השנייה חוזרת קלרה אל הסלון ואל מפצח האגוזים שלה, היוצא לקרב במלך העכברים הרשע. בסופו של הקרב מנצח הטוב את הרע והמפצח הופך כבמטה קסם לנסיך יפה תואר, המזמין את קלרה להצטרף אליו למסע אל ממלכה קסומה. השניים יוצאים לדרך ועוברים בארץ פתיתי השלג, לפני שהמסך יורד על המערכה הראשונה. במערכה השנייה פוגשת קלרה אינספור דמויות בממלכת פיית השיף המסוכר וחווה בשרשרת ריקודים שונים, לפני שהיא חוזרת לביתה ומתעוררת מהחלום הנפלא שחלמה בערב חג המולד.

כאשר ביקש מריוס פטיפה מצי'קובסקי להלחין את המוסיקה לבאלט זה, הוא נתן לו את העלילה מפורטת לחלוטין. אך פטיפה עצמו חלה ולא היה מסוגל ליצור את הבאלט ולכן הכוריאוגרפיה של "מפצח האגוזים" נעשתה על ידי תלמידו איבאנוב. מאז כוריאוגרפים רבים עשו ככל העולה על רוחם

מדובר בהפקות מרהיבות ביופיין עם תלבושות מרהיבות ותפאורה גדולה מהחיים, הפקות בהן המסיבה בפתיחה היא רק פתיח לסצינת הקרב המלהיבה בה משתתפים בעיקר ילדים קטנים

בשילוב עם המאייר-תפאורן הנודע מוריס סנדוק. מאז עולה הפקה זו בהצלחה אדירה מדי דצמבר בסיאטל ותמיד בפני אולמות מלאים. סטוול וסנדוק נשארו נאמנים לסיפור הבסיסי, אך הם מאירים אותו באור שונה. התפאורות הנהדרות של סנדוק מדגישות את הגרוטסקי והמקברי שבעלילה ועיצוב הסיפור מציג את העלילה כולה כסיפורה של ילדה קטנה שבן לילה הופכת לאשה.

"מפצח האגוזים" הוא אגדת ילדים מפחידה למדי. חלק מהדמויות רחוקות מלהיות מלבבות וסנדוק אינו חוסך בהבלטת המפחיד במכלול הענק שהוא יוצר. בגרסה זו נפתח הבאלט בפרולוג, בו קלרה חולמת על מפצח האגוזים המפסיד בקרב למלך עכברוש המגעיל והנורא. קלרה מתעוררת ונהנית ממסיבת חג המולד, אך הפעם מעניק דרוסלמאייר, שהוא מפחיד יותר מכרגיל, לפריץ, אחיה של קלרה, בובת מלך עכברוש ומעודד אותו להקניט את אחותו. קלרה כמובן מקבלת את מפצח האגוזים שלה, אך חייבת להגן עליו בחרוף נפש. לאורך המסיבה כולה מזכיר דרוסלמאייר לקלרה באמצעים שונים את החלום המבעית שחלמה קודם לכן. היא מפחדת.

עם תום המסיבה חוזרת קלרה לסלון ובטעות דורכת על אחד מעכברי הבית שיצא לבילוי לילי עם אמו העכברה. האם המבוהלת מזעיקה צבא עכברים שלם, הממלא את החדר, ומנגד נעמדים לקרב מפצח האגוזים וצבא חייליו. הקרב כאן אכזר ביותר ומלהיב כאחד.

כמו בחלומה של קלרה, גם הפעם מפצח האגוזים

אמנם יש לזכור, כי בניגוד ליצירות באלט רבות, ל"מפצח האגוזים" איננו הולכים בראש ובראשונה בכדי לראות רקדן-כוכב זה או אחר. כאן החוויה הכוללת היא העיקר ולא הצפייה באינטרפרטציה של רקדנית או רקדן בתפקיד מסוים. התפקידים קטנים ביותר, מאוד סטריאוטיפיים ואין בהם שאר רוח כוריאוגרפי.

ייחודו של הבאלט הוא באווירה שהוא משרה ולא באותם רגעים קטנים בהם רקדן או רקדנית יכולים להתבלט. התפקיד הנשי הראשי ביצירה הוא ברוב המקרים של פיות השיזף המסוכר, ולמפצח האגוזים עצמו תפקיד חשוב, יחסית, גם כאשר הוא הופך לנסיך.

בתוך הבצורת הכללית של "מפצח האגוזים", באלט קלאסי שאינו מצליח כמעט להתרומם מעל לבעיות הרבות בחלקה השני של העלילה, קיימות כיום שתי הפקות שאני מכיר ושראיתי פעמים רבות אשר מטפלות בעלילה בצורה שונה לחלוטין. הטיפול הפסיכולוגי שמעניקים ל"מפצח האגוזים" גם ג'ון נוימאייר וגם קנת סטוול מאפשר לקהל המוכן להינתק מהמסורת שינוי מרענן ומרתק כאחד.

קנת סטוול, המנהל האמנותי של פסיפיק נורת'ווסט באלט בסיאטל, ארה"ב, יצר כוריאוגרפיה חדשה ל"מפצח האגוזים" ב-1983,

עם באלט זה וכיום הוא קיים בגרסאות אינספור, אך רוב הגרסאות נאמנות לרעיונות הבסיסיים של המקור. מדובר בהפקות מרהיבות ביופיין עם תלבושות מרהיבות ותפאורה גדולה מהחיים, הפקות בהן המסיבה בפתיחה היא רק פתיח לסצינת הקרב המלהיבה בה משתתפים בעיקר ילדים קטנים, הן כחייליו של מפצח האגוזים והן כעכברים. החלק הראשון הוא תמיד הדרמטי יותר, בעוד החלק השני, המשולל כל סיפור נרטיבי, מתרכז בסדרת ריקודים חביבים, כמו הריקוד הסיני, הספרדי וגם ואלס הפרחים המפורסם.

במשך שבע שנות שהותי בצפון אמריקה הייתי גם אני שותף לבהלת "מפצח האגוזים" בתקופת חג המולד וראיתי הפקות רבות של באלט קלאסי זה. ברובן הן בוצעו על ידי להקות חצי חובבניות, שלא הצליחו להרשים אותי במיוחד, למרות חדות היצירה הברורה שהפגין כל אחד מהמשתתפים.

ההפקה של באלט ג'ופרי (נוצרה ב-1987) אותה ראיתי על הבמה הגדולה של בית האופרה במרכז המוסיקה בלוס אנג'לס, היתה כישלון גרנדיוזי במיוחד. זה היה ניסיון להעביר את העלילה מאירופה לאמריקה של אמצע המאה שעברה, אך בהפקה עצמה לא היתה שום זהות לאומית. התוצאה היתה ערב משעמם ביותר. ראינו אמנם רקדנים רבים על הבמה ותפאורות מרהיבות ביותר, אך הכל ללא טיפה של נשמה. זו היתה הפקה קרה ומנוכרת, שהקהל פשוט אהב, הפקת באלט יקרה ביותר אך עם מעט מאוד ריקוד ועוד פחות עניין.

מבחינת הכוריאוגרפיה הצרופה, "מפצח האגוזים" הוא מקרה מעניין של באלט העומד במבחן הזמן והמקום, למרות שכמות הריקודים הווירטואוזיים או הדרמטיים בו אינה כה גדולה ומיוחדת

לבתם, שבובות כבר לא בדיוק מעניינות אותה. פריץ, אחיה, הזמין למסיבה את החיילים מהגדוד שלו. לואיזה, אחותה הגדולה והפרימה בלרינה של להקת הבאלט המקומית, הזמינה את דרוסלמאייר, מנהל הלהקה. גונתר, מפקד גדודו של פריץ, נותן למריה מתנה מפצח אגוזים. דרוסלמאייר מביא גם הוא מתנה, הרבה יותר משמעותית. הוא מעניק למריה הקטנה זוג נעלי בהונות. מריה נהנית מהמסיבה. היא מוקסמת מדרוסלמאייר המיוחד, אך הרבה יותר היא נמשכת אל גונתר יפה התואר. הוא, לעומת זאת, נמשך דווקא אל אחותה הגדולה של מריה, לואיזה.

לכאורה מדובר כאן בלא יותר ממסיבת יום הולדת, אך התמונה הראשונה בגרסה זו היא הרבה יותר מורכבת. מריה מקנאת באחותה הגדולה. זו קנאה ברורה שכלל אינה מוסתרת. מריה באופן טבעי רוצה להיות בדיוק כמו לואיזה. היא חולמת להיות רקדנית והיא חולמת להיות אשה מאוהבת. אך עם נעלי הבהונות היא עוד לא בדיוק מסתדרת וגונתר החתיך לא בדיוק שם עליה. מריה אינה מוכנה לקבל כישלונות אלו והיא נלחמת.

כבר בתמונה זו מעלה בפנינו נוימאייר דרמה משפחתית מרתקת. כבר כאן הוא רומז כי הוא מעוניין בדמויות כבני אדם, ולא דווקא בסיפור המסגרת הכללי. הוא גם מעניק

שוב קלרה במיטתה, לא עוד כילדה שהלכה לישון, אלא כעלמה צעירה, המבינה כי החיים לעולם לא יהיו שוב תמימים כפי שהיו עד לערב שחלף.

עד ב-1971 יצר הכוריאוגרף האמריקאי ג'ון נוימאייר את "מפצח האגוזים" הייחודי שלו עבור באלט פרנקפורט ושנה לאחר מכן העלה את ההפקה בבאלט המלכותי של ויניפג בקנדה, הפקה שנשארה בפרטוראר הלהקה עד היום וגם מבוצעת בהצלחה רבה על ידי כמה להקות מחול אחרות ברחבי העולם.

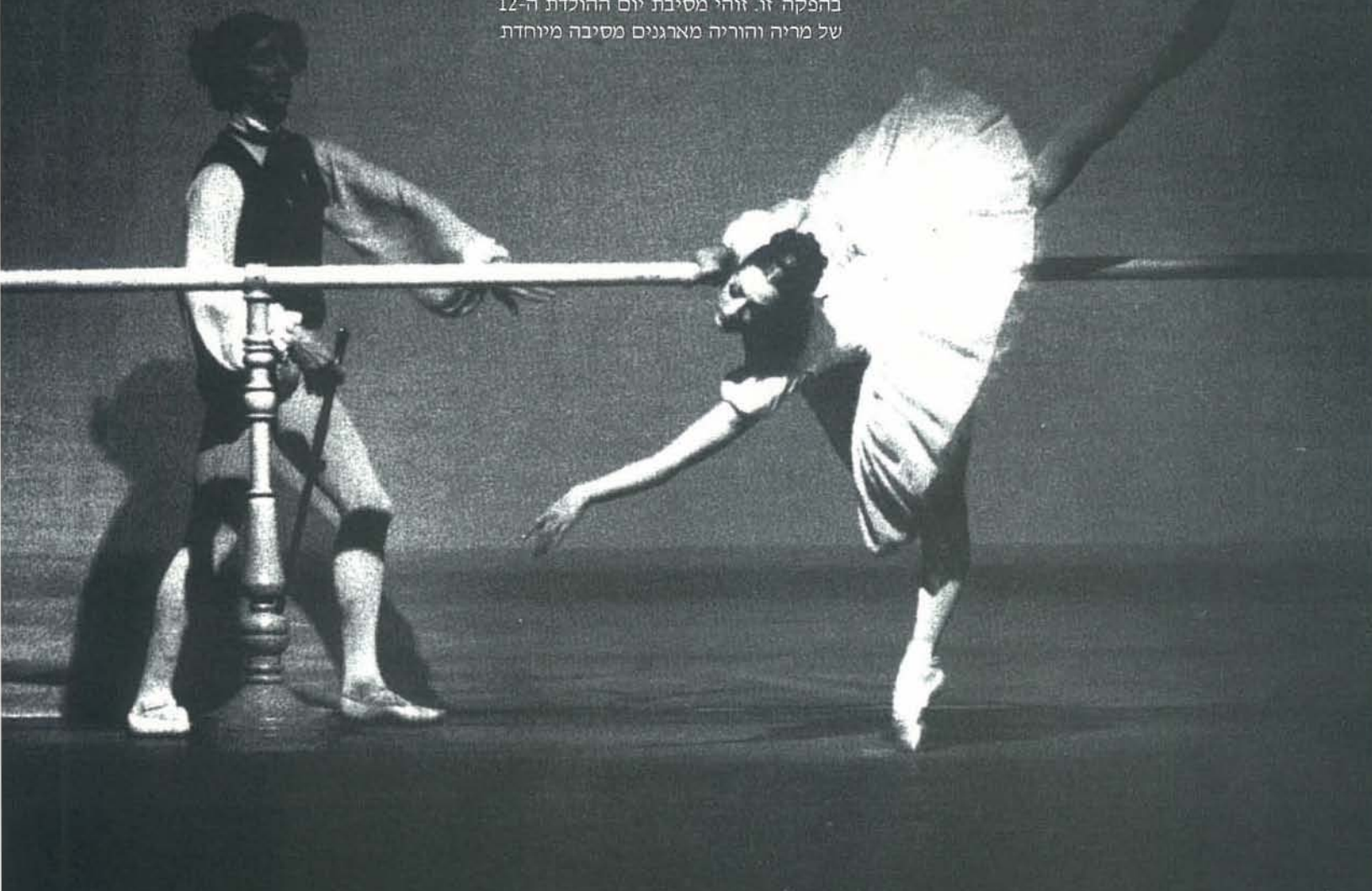
"מפצח האגוזים" של נוימאייר מרגיז, ללא כל ספק, את כל אלה הבאים לראות את היצירה ומצפים לחזות בעכברים ובעץ אשוח על הבמה, כי "מפצח האגוזים" של נוימאייר הוא סיפור אחר לחלוטין. כמו אצל סטוול וסנדוק זה סיפור על ילדה צעירה ההופכת לעלמה, אך פרטי הסיפור שונים כאן לחלוטין. רק הפתיחה דומה במקצת.

שוב אנו במסיבה ושוב ילדה קטנה מקבלת מתנות. אך אין זו מסיבת חג המולד כלל וכלל. למעשה חג המולד אינו מוזכר כלל בהפקה זו. זוהי מסיבת יום ההולדת ה-12 של מריה והוריה מארגנים מסיבה מיוחדת

שלה עומד להפסיד בקרב. קלרה אוזרת אומץ, מרימה את נעלה והורגת את מלך עכברוש, ועל ידי פעולה אמיצה זו, בה מגינה קלרה במסירות רבה על אהובה, היא הופכת לעלמה יפהיפה והמפצח לנסיך יפה לא פחות, הלוך אותה עמו למסע מופלא.

למרות שהסיפור נשמע קרוב למדי למקור, יש בו שינויים לא מעטים בפרטים קטנים, המדגישים ללא הרף את המרכיב הפסיכולוגי של העלילה. מי שאינו מעוניין להתעמק, יכול כמובן ליהנות מהמוסיקה, מהריקוד ומשלל הדמויות והתפאורות המרהיבות. מי שמעוניין בקצת יותר מכך, יכול למצוא זאת בהפקה זו. המערכה השנייה כמובן בעייתית הרבה יותר, כי היא חסרה למעשה סיפור.

לאחר מסע מלהיב בים (בו אנו חוזים בדולפינים מקפצים, הכל בזכות התפאורה הנחרת של סנדוק), קלרה והנסיך מגיעים לארץ מזרחית אקזוטית, שם הפחה המקומי דומה מאוד, כמובן, לדרוסלמאייר, דמות אבהית אך גם מפחידה. קלרה והנסיך חוזים גם כאן בשורה של ריקודים, כולל ריקודים של טוס, נמר סיני וגם בוואלס הפרחים המפורסם. כאן רוקדים גם קלרה והנסיך פה-דה-דה רומנטי ויפהפה, המעניק הזדמנות חד פעמית כמעט לשני הרקדנים להפגין את כישוריהם - בהפקה זו רוקדת קלרה הרבה יותר מאשר פיית השיזף המסוכר רוקדת בהפקות אחרות. עם תום החלום מתעוררת

מריה (אנה וילדוליד) בגירסתו של נוימאייר ל"באלט האמבורגי"

ANNA VALLIDOLID AS MARIE IN JOHN NEUMEIER'S VERSION FOR THE HAMBURG BALLET

אפשרויות ריקוד לגיבורים הראשיים של הדרמה שלו. גם לואיזה וגם מריה רוקדות לא מעט וגם לבחורים אפשרויות מספר להפגין וירטואוזיות טכנית.

שיאה של הפקה זו היא התמונה השנייה במערכה הראשונה. עם תום המסיבה חוזרת מריה לסלון. מפצח האגוזים עדיין בידיה, אך הפעם היא לא פוגשת עכברים, למעשה היא מחפשת אחר נעלי הבהונות ששכחה לקחת לחדרה. היא נועלת אותן, אך אינה מצליחה לעמוד בהן על קצות האצבעות. אז נרדמת מריה על רצפת החדר וחולמת שדרוסלמאייר חוזר ומוליכה אל העולם הקסום של התיאטרון בכלל ושל הבאלט בפרט.

בהפקה זו אין תפאורות גרנדיוזיות כמו שראינו אצל סנדוק. כאן תפאורת המסיבה היא מסורתית ופשוטה ביותר ולאחר מכן הכל צנוע ומינימלי למדי. אך המעבר מהסלון של מריה אל עולם החלומות שלה, ובראשונה אל אולפן מחול - מדהים ביופיו. מריה עוברת לפתע אל עולם שכולו לבן, והשינוי מהלילה האפל בבית ללובן הבוהק באולפן החזרות פשוט מרתק. בן רגע השתנה עולמה של מריה. עתה היא נמצאת בתוך השמש, נשרפת מהמגע הראשוני והמרתק עם עולם שעד עתה רק חלמה עליו ועתה היא מסוגלת לגעת בו,

המורה למחול דרוסלמאייר ומריה ב"מפצח" של נוימאייר

MARIE AND DROSSELMEIR AS A DANCE TEACHER IN NEUMEIER'S CHOREOGRAPHY

ולו רק לרגע קט. מריה צופה בחזרה של להקת המחול. גונתר כמובן הוא הרקדן הראשי ולואיזה היא הרקדנית הראשית, אך ראו זה פלא, מריה לפתע מסוגלת לרקוד אף היא. ועם גונתר היא לפתע מרגישה פשוט בעננים. שוב מעניק כאן נוימאייר אינספור הזדמנויות לרקדנים להפגין את כישוריהם.

שוב הוא בוחר את הסיפור מהפן הפסיכולוגי שלו ומראה לנו כיצד אט אט הופכת הילדה הביישנית הקטנה לעלמה יפת תואר ובטוחה בעצמה המגשימה את כל חלומותיה הסמויים בן לילה.

גם לנוימאייר כמובן יש בעיות במערכה השנייה. היא פשוט בעייתית מיסודה וקשה לצאת מהמילכוד שהיא מעמידה בפני המבצעים, שכן אין בה כל פן עלילתי. שוב צופה מריה בסדרת ריקודים המבוצעים על ידי רקדני הלהקה והפעם הפה-דה-דה המפורסם מבוצע על ידי לואיזה וגונתר - קטע וירטואוזי מרגש ביופיו ובניקיונו המדהים. עם סיומו מריה מתעוררת מהחלום. היא שוב לבדה בחדר הגדול, מפצח האגוזים בזרועותיה, נעלי הבהונות לרגליה. החלום תם ועמו גם הילדות. חיי הנערה הבוגרת החלו.

ראיתי הפקה זו של נוימאייר פעמים רבות בביצוע הבאלט המלכותי של ויניפג, המבצע אותה בצורה יוצאת מן הכלל. בקיץ שעבר, בביקור במינכן, ראיתי אותה שוב, הפעם בביצוע הבאלט הבווארי. הלהקה אינה מהוקצעת כמו זו של ויניפג וחריקות רבות נתגלו בקטעים שונים בהפקה, אך החלק המעניין

ביותר, מבחינתי, היה תגובות התיירים האמריקאים שנכחו בהופעה. בהפסקה טענו רובם כי הם לא מבינים להיכן נעלמו העכברים ובכלל לאיזה מין הפקת באלט הם נקלעו. זה לא "מפצח האגוזים" שהם רגילים אליו! תדהמתם לא נעלמה גם בחלק השני, ולמרות שהם אולי נהנו מהבאלט כולו, במקום כלשהו קיננה בהם

התחושה, שהם לא קיבלו את מה שלו ציפו. בצפון אמריקה הקהל מקבל הפקה זו הרבה יותר טוב. שם, כשכולם כבר מכירים את הגרסה המסורתית, הם נהנים מהשינוי המרענן שבהפקתו של נוימאייר. אולי אין זה "מפצח האגוזים" המסורתי, אך זו יצירת

באלט מרתקת, העוסקת בהפיכתה של ילדה לנערה ומעבר לכך, בהפיכתה של ילדה חמודה לרקדנית, ובכך ייחודה המרתק של ההפקה.

השינויים בתפישותיהם של נוימאייר וסטוול

אינם דווקא בצעדי הרקדנים או בתמונות המחול הגדולות. השינוי הוא בתפישת הסיפור ובדרך בה ניתן להציג את סיפורה של קלרה/מריה הקטנה כך שהוא יהיה מובן לכל.

מבחינת הכוריאוגרפיה הצרופה, "מפצח האגוזים" הוא מקרה מעניין של באלט העומד במבחן הזמן והמקום, למרות שכמות הריקודים הווירטואוזיים או הדרמטיים בו אינה כה גדולה ומיוחדת. המוסיקה של צ'יקובסקי, למרות שגם היא אינה מושלמת כפי שיש המנסים לתארה, והאווירה הכללית, ימשיכו להקסים את כולנו עוד שנים רבות. גם אין לי כל ספק כי במאה השנייה לחייו של "מפצח האגוזים" יבוא כוריאוגרפים נוספים וינסו להעמיד את הסיפור הקלאסי הזה באופן שונה ממה שאנו מכירים. מעניין, למשל, מה היה עושה מאץ אק מבאלט זה.

"המפצח", עיצוב התלבושת: מוריס סנדק

"THE NUTCRACKER" COSTUME: MAURICE SENDAK